

Designing an Integrated Curriculum for Hadiyehaye Aseman (Gifts of Heaven) in Multigrade Classrooms

Seyyed Sajjad Tabatabaee-Nejad¹, Hojjatollah Abbasi²

¹ Department of Culture and Education, Faculty of Islamic Studies and Culture & Communication, Imam Sadiq University, Tehran, Iran (**Corresponding author**).
s.tabatabaee@isu.ac.ir

² Department of Educational Sciences, Imam Khomeini Educational and Research Institute;
Member of the Association for Islamic Education, Qom, Iran. abbasi@iki.ac.ir

Abstract

Multigrade classrooms, in contrast to single-grade classrooms, are a form of educational organization in which students from different grade levels are taught together in the same classroom. Despite the advantages of this form of classroom organization and its quantitative growth in various countries, multigrade teaching poses numerous challenges for teachers, including the simultaneous delivery of multiple curricula within the instructional hours allocated to single-grade classrooms. This creates two major challenges: curriculum volume and instructional time. One of the most important approaches to addressing both challenges is to develop an integrated curriculum for each subject area that distributes instructional content throughout the academic year in accordance with available instructional time and learners' characteristics. The present study aimed to design an integrated curriculum for the Gifts of Heaven (Hadiyehaye Aseman) course in multigrade classrooms. A qualitative descriptive-analytical approach was employed, based on a content analysis of the religious education curriculum at the primary-school level and the Gifts of Heaven textbooks for Grades 2 through 6 used in schools. Given the relative stability and diversity of teaching and assessment methods in this subject area, the study focused on the objectives and content components of the integrated curriculum. By developing an integrated model of instructional objectives and content for the Gifts of Heaven course and extending it to the development of an integrated lesson plan, the study provides multigrade teachers with a clear instructional pathway and creates the conditions for more effective teaching of the course, with the ultimate aim of deepening learners' faith and strengthening their practical commitment to religious values.

Keywords: Religious education, Integrated curriculum, Gifts of Heaven course, Multigrade classroom.

Received: 2025/12/19 ; **Revised:** 2026/04/07 ; **Accepted:** 2026/04/26 ; **Published online:** 2026/10/02

Cite this article: Tabatabaee-Nejad, S.S. & Abbasi, H. (2026). Designing an Integrated Curriculum for Hadiyehaye Aseman (Gifts of Heaven) in Multigrade Classrooms. *Research Quarterly of Islamic Education and Training*, 7(3), p. 7-28. <https://doi.org/10.48310/riet.2026.21560.1588>

Publisher: Farhangian University

<http://tarbiatmaaref.cfu.ac.ir/>

Article type: Research Article

©2026/authors retain the copyright and full publishing rights

طراحی برنامه درسی تلفیقی درس «هدیه‌های آسمان» در کلاس‌های چندپایه

سید سجاد طباطبائی نژاد^۱، حجت‌الله عباسی^۲

^۱ گروه فرهنگ و تربیت، دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه امام صادق(ع)،

تهران، ایران. (نویسنده مسئول). s.tabatabaee@isu.ac.ir

^۲ گروه علوم تربیتی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی؛ عضو انجمن تعلیم و تربیت اسلامی،

قم، ایران. abbasi@iki.ac.ir

چکیده

کلاس‌های چندپایه، در مقابل کلاس‌های تک‌پایه، یکی از انواع کلاس‌های درسی است که دانش‌آموزان از پایه‌های مختلف را در کنار هم در یک کلاس سازماندهی می‌نماید. علی‌رغم مزایای این نوع کلاس‌ها و رشد کمی آن در کشورهای مختلف، چندپایگی آموزگاران را با چالش‌های بسیاری از جمله تدریس هم‌زمان بیش از یک برنامه درسی (چالش حجم) در ساعات مصوب با کلاس‌های تک‌پایه (چالش زمان) روبه‌رو ساخته است. یکی از مهم‌ترین راهکارهای مدیریت هر دو چالش، طراحی برنامه درسی تلفیقی برای هر یک از عناوین درسی است که متناسب با زمان و ویژگی‌های مخاطب، محتوای آموزشی را در طول دوره تحصیلی توزیع نماید. پژوهش حاضر با هدف طراحی برنامه درسی تلفیقی درس هدیه‌های آسمان در کلاس‌های چندپایه، با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و با رویکرد کیفی، مبتنی بر تحلیل محتوای برنامه درسی آموزش دینی دوره ابتدایی و کتاب‌های هدیه‌های آسمان پایه دوم تا ششم ابتدایی در مدارس انجام شده است. با توجه به ثبات نسبی و تنوع روش‌های تدریس و ارزشیابی در این موضوع درسی، تمرکز پژوهش حاضر بر عنصر هدف و محتوا در برنامه درسی تلفیقی قرار گرفته و با ارائه الگوی تلفیقی اهداف و محتوای آموزشی در درس هدیه‌های آسمان تا مرحله تدوین طرح درس تلفیقی، مسیر پیش روی آموزگاران چندپایه را روشن نموده و زمینه تدریس کارآمد و موثر درس هدیه‌های آسمان را در جهت تعمیق ایمان و التزام عملی متربیان چندپایه فراهم می‌نماید.

کلیدواژه‌ها: تربیت دینی، برنامه درسی تلفیقی، درس هدیه‌های آسمان، کلاس چندپایه.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۲۸؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۱/۱۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۰۶؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۷/۱۰

استناد به این مقاله: طباطبائی نژاد، سید سجاد؛ عباسی، حجت‌الله (۱۴۰۵). طراحی برنامه درسی تلفیقی درس هدیه‌های آسمان در کلاس‌های

چندپایه. پژوهش در آموزش معارف و تربیت اسلامی، ۷(۳)، ص ۷-۲۸. <https://doi.org/10.48310/riet.2026.21560.1588>

<http://tarbiatmaaref.cfu.ac.ir>

نوع مقاله: پژوهشی

ناشر: دانشگاه فرهنگیان

©۱۴۰۵/نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

بیان مسأله

تدریس چندپایه، یکی از اشکال آموزشی است که مبتنی بر مقوله عدالت آموزشی و تسهیل آموزش و پوشش کامل دوره آموزش عمومی در کل کشور، مورد تأکید سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰، بند ۳ هدف‌های کلان، بند ۴ راهکارهای کلان و راهکارهای عملیاتی ۲-۵ و ۳-۵)، امروزه ادبیات ویژه‌ای با توجه بهبود و توسعه فرایند یادگیری و محو‌بی سواد و دستیابی به آموزش و پرورش همگانی، به خود گرفته است (مرتضوی‌زاده، ۱۳۹۴، ص ۹). دانش‌آموزان کلاس‌های چندپایه از نظر سن، توانایی، مهارت و پایه تحصیلی متفاوت بوده، اما همه در یک کلاس و توسط یک معلم در تمام طول سال تحصیلی آموزش می‌بینند، چراکه پراکندگی جغرافیایی شهرها و روستاها، تراکم پراکنده جمعیتی و شرایط متنوع در حوزه آموزش و پرورش در کشور، ایجاد این نوع کلاس‌ها را ضروری می‌سازد (وفایی‌فر و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۱۳۵). بررسی این ادبیات در دهه‌های اخیر نشان می‌دهد که در نظام‌های آموزشی پیشرفته نظیر کانادا و آمریکا، با وجود امکان دسترسی به آموزش و تسهیلات برای برگزاری کلاس‌های درس تک‌پایه در دوره ابتدایی، کلاس‌های درس چندپایه به صورت عمده ایجاد می‌شوند (آقازاده و فضلی، ۱۳۸۹، ص ۱)، چراکه تعامل دانش‌آموزان از گروه‌های سنی و پایه‌های مختلف در کلاس، سبب کسب مهارت‌های لازم برای زندگی اجتماعی از سوی دانش‌آموزان می‌شود. علاوه بر آن، هنگام آموزش مطالب مربوط به یک پایه، دانش‌آموزان کلاس‌های بالاتر که عقب‌ماندگی آموزشی دارند، فرصت جبران عقب‌ماندگی‌های درسی خود را پیدا می‌کنند (لیتل، ۲۰۰۶، ص ۲۵؛ ویگوتسکی، ۱۹۷۸، ص ۳۹). تشکیل کلاس‌های چندپایه، به دلیل محدود بودن تعداد دانش‌آموزان، همچنین فرصتی فراهم می‌کند تا معلم ویژگی‌ها و توانمندی‌های دانش‌آموزان خود را بهتر شناخته و برای آن برنامه‌ریزی کند (وینمن، ۱۹۹۵، ص ۳۷۸). با بررسی آمار اخیر مدارس چندپایه در ایران (حدود ۵۰ هزار کلاس چندپایه و جمعیت دانش‌آموزی حدود ۶۵۰ هزار نفری^۱)، به خوبی می‌توان دریافت که باید به این موضوع با هدف کیفیت‌بخشی به کلاس‌های چندپایه توجه کافی نمود. از میان چالش‌های پیش‌روی آموزگار چندپایه، تدریس هم‌زمان بیش از یک برنامه درسی (فراوانی محتوا) در ساعات مصوب با کلاس‌های تک‌پایه (زمان محدود)، مهم‌ترین چالش به‌شمار آمده (فروهوش و همکاران، ۱۴۰۰، الف، ص ۱۲) و از این جهت نیاز به تدوین محتواهای علمی برای این دسته از مخاطب اجتناب‌ناپذیر است.

۱. مطابق آمار اداره کل دفتر توسعه عدالت آموزشی و آموزش عشایر وزارت آموزش و پرورش (خبرگزاری ایرنا، ۱۳۹۹، کد خبر: ۸۴۲۲۲۸۳۸).

با توجه به حوزه موضوعی این پژوهش (آموزش دینی)، چالش تدریس در کلاس‌های درس چندپایه در فراساحت تربیت دینی دوچندان می‌گردد؛ چراکه تربیت اعتقادی دانش‌آموزان با توجه به مراحل تحول دینداری و رشد دینی، با ظرافت‌های بیشتری همراه است؛ مضاف بر اینکه، در ساحت تربیت اخلاقی و مناسکی، ظرافت‌ها و اختصاصات هر موضوع مورد آموزش نیز بایستی مورد توجه قرار گیرد؛ از این‌رو، ارائه راهبردهایی جهت تدریس موفق درس هدیه‌های آسمان به منظور کاهش این چالش‌ها، تا حد ممکن برای آموزگار چندپایه، خلأی است که به ویژه برای نومعلمانی می‌تواند حائز اهمیت باشد. در پژوهشی که یداللهی ده‌چشمه و همکاران (۱۳۹۸) با هدف شناسایی عوامل مؤثر بر کیفیت عملکرد معلمان کلاس‌های چندپایه انجام داده‌اند، از طریق مصاحبه با بیش از ۶۰ محقق و آموزگار حوزه چندپایه، یکی از مهم‌ترین چالش‌هایی که به اذعان بیش از ۷۰ درصد از افراد مورد مصاحبه مطرح گردید، عدم همخوانی حجم کتاب‌ها با زمان تدریس بوده و پیشنهاد داشتند که در تولید محتوای کلاس‌های چندپایه ارتباط افقی و عمودی بین دروس و تلفیق دروس با همدیگر مورد توجه قرار گرفته و در حد امکان حجم کتاب‌های درسی کمتر شود (یداللهی ده‌چشمه و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۱۳۸).

بدری و همکاران (۱۴۰۰)، در پژوهشی با هدف شناسایی چالش‌های اساسی آموزش در کلاس‌های چندپایه، اولین چالش اساسی را «فقدان الگوی مطلوب برنامه درسی کلاس‌های چندپایه» معرفی نموده‌اند. مرتضوی‌زاده و حسنی (۱۴۰۰) «توانایی در تدوین طرح درس تلفیقی» را یکی از مهم‌ترین راهکارهای مدیریت زمان در کلاس‌های چندپایه عنوان نموده‌اند. بدخشان طرقي و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان «فرا ترکیب عوامل کیفیت‌بخشی آموزش در کلاس‌های چندپایه دوره ابتدایی»، فهرستی از پژوهش‌هایی را معرفی می‌نمایند که با عبارت‌های مختلف به «ترکیب‌سازی محتوا برحسب شرایط و ترکیب پایه‌ها»، به عنوان یکی از عوامل کیفیت‌بخش آموزش در کلاس‌های چندپایه اشاره کرده‌اند.

بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف طراحی برنامه درسی تلفیقی درس هدیه‌های آسمان در کلاس‌های چندپایه، در پاسخ به این سوال که «تدریس همزمان پنج برنامه درسی - برنامه درسی هدیه‌های آسمان دوم تا ششم ابتدایی - ذیل عنوان درسی هدیه‌های آسمان با دو ساعت زمان هفتگی آموزش، در کلاس‌های چندپایه چگونه است؟»، انجام گرفته است. رویکرد پژوهش حاضر، مطالعات کیفی علوم تربیتی بوده و با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی، مبتنی بر تحلیل محتوای برنامه درسی آموزش دینی دوره ابتدایی و نیز کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان در پنج پایه تحصیلی انجام شده است. حاصل این پژوهش می‌تواند برای آموزگاران درس «هدیه‌های آسمان» با دریافت راهبردها و راهکارهای اجرایی تدریس و برای سیاست‌گذاران حوزه برنامه درسی جهت ارتقای کیفیت برنامه درسی تلفیقی ویژه

کلاس‌های چندپایه کمک شایانی نماید.

۱. پیشینه پژوهش

سابقه تاریخی کلاس‌های چندپایه در جهان به سال‌ها پیش و به شکل‌گیری اولین ساختارهای رسمی آموزش عمومی بازمی‌گردد. در قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰، «مدارس تک‌کلاسه»^۱ ستون فقرات آموزش ابتدایی در مناطق روستایی کشورهایی مانند ایالات متحده آمریکا، کانادا، استرالیا و بخش‌های وسیعی از اروپا بودند. در این دوران، چندپایه بودن نه یک انتخاب، بلکه تنها راهکار ممکن برای ارائه آموزش در جوامع پراکنده بود. میلر (۱۹۹۱) در پژوهشی جامع، اولین مطالعات سیستماتیک در این حوزه را به دهه ۱۹۶۰ میلادی در کشورهای غربی نسبت می‌دهد که از نیمه دوم قرن بیستم، سازمان‌هایی مانند یونسکو و محققان برجسته‌ای چون آنجلا لیتل^۲، مطالعات نظام‌مندی را در کشورهای در حال توسعه آغاز کردند. یونسکو (۲۰۱۵) نیز در گزارشی، تجارب موفق کشورهایی نظیر فنلاند، نروژ و کلمبیا را در بهینه‌سازی آموزش چندپایه مستند کرده است. هرچند اولین مطالعات و گزارش‌ها در این زمینه عمدتاً ماهیتی توصیفی داشته و بر چالش‌های مدیریتی، کمبود منابع و سنگینی کار معلمان متمرکز بودند، اما به تدریج، با ظهور نظریه‌های مترقی آموزش، پژوهشگران دریافتند که این محیط‌های آموزشی به طور طبیعی فرصت‌هایی برای یادگیری همسالان، رشد مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان بزرگ‌تر و تقویت مهارت‌های اجتماعی را فراهم می‌کنند. بنابراین، ادبیات جهانی از تمرکز بر «مشکلات» به سمت کاوش در «پتانسیل‌ها و راهکارهای پداگوژیک» حرکت کرد.

در ایران نیز پژوهش‌های اولیه، همانند سایر نقاط جهان، بیشتر بر توصیف مشکلات و کمبودها متمرکز بود. اما با تثبیت این کلاس‌ها به عنوان بخشی از ساختار رسمی آموزش و پرورش، تحقیقات به سمت موضوعات کیفی‌تری مانند روش‌های تدریس مؤثر، صلاحیت‌های معلمان چندپایه و چگونگی انطباق محتوای درسی با این محیط‌های آموزشی سوق یافت (آقازاده، ۱۳۷۶؛ آقازاده و فضلی، ۱۳۸۹؛ مرتضوی‌زاده و حسنی، ۱۴۰۰). در خصوص پیشینه خاص پژوهش حاضر، به ویژه برنامه درسی تلفیقی و آموزش دینی، مطالعات پراکنده‌ای وجود دارد. برای مثال، در همایش‌های ملی «آموزش کلاس‌های چندپایه» در گرگان (۱۳۹۹ و ۱۴۰۰) پژوهشی با عنوان «بررسی تطبیقی اثربخشی روش تدریس اکتشافی و سخنرانی بر خلاقیت و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان در برنامه درسی کلاس‌های چندپایه» ارائه شد که

1. One-Room Schoolhouses

2. Little

درس «هدیه‌های آسمان» را به‌عنوان یکی از متون اصلی مورد کنکاش قرار داده بود. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد تلفیق محتوای دینی با مفاهیم علوم و فارسی در قالب «موضوع درس»^۱ و استفاده از روش حلقه‌های هم‌خوانی،^۲ موجب افزایش ۲۲ درصد میانگین نمرات عملی و ۳۰ درصد انگیزش دینی دانش‌آموزان شده است. خمیس‌آبادی و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهشی دیگر با عنوان «روش آمیخته اکتشافی» که بر روی ۳۸ کلاس چندپایه دوره ابتدایی استان‌های خراسان شمالی و سیستان و بلوچستان اجرا شده است، نشان دادند وقتی درس «هدیه‌های آسمان» با رویکرد پروژه‌محور و با به‌کارگیری قصه‌گویی و نقش‌آفرینی و در ترکیب با مفاهیم علوم (موضوعات طبیعت، خلقت و بهداشت) تدریس می‌شود، معنادارترین افزایش یادگیری در حیطه‌های «باورهای دینی» و «مهارت‌های اجتماعی» مشاهده می‌شود. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر تألیف کتاب‌های درسی، در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ بسته «راهنمای تدریس تلفیقی برای کلاس‌های چندپایه» را ویژه دروس دوره ابتدایی ازجمله درس «هدیه‌های آسمان» به‌صورت آزمایشی در ۱۰ منطقه محروم توزیع کرد که دربردارنده الگوی سه‌مرحله‌ای «آغاز مشترک- کار گروهی پایه‌ای- جمع‌بندی و تعمیق» بوده است.

در جمع‌بندی می‌توان گفت، پژوهش‌های اولیه پیرامون کلاس‌های چندپایه در ایران بیشتر بر «چگونگی سازماندهی کلاس» و «مدیریت زمان» تمرکز داشته (علی‌پور و همکاران، ۱۴۰۲، ص ۹۸-۷۹)، یا از ضرورت تلفیق محتوا در یک عنوان درسی و آموزش یک موضوع با سطوح پیچیدگی متفاوت به تمام پایه‌های تحصیلی (یونسکو، ۲۰۱۵، ص ۳۱-۲۸) سخن به میان آورده و از حدود یک دهه پیش، مطالعات به سمت «برنامه درسی تلفیقی» و «آموزش مضامین دینی» نیز گرایش یافته است که در این میان، درس «هدیه‌های آسمان» به‌دلیل ماهیت داستان‌گونه و قابلیت پیوند با دیگر حوزه‌های معرفتی، پتانسیل بیشتری جهت مطالعه موردی، در قالب پژوهش‌های تلفیقی داشته است. اما نتایج نشان می‌دهد که استفاده از روش‌های فعال، قصه‌گویی تعاملی و تلفیق محتوا بیشتر در تلفیق با دروس دیگر مورد توجه بوده و هنوز مطالعات تلفیقی خاصی با هدف تلفیق اهداف و محتوای یک ماده درسی مانند هدیه‌های آسمان جهت ارائه به آموزگاران چندپایه به رشته تحریر درنیامده است.

۲. ادبیات نظری پژوهش

ازجمله مبادی نظری که انجام این پژوهش را معنادار می‌سازد، یافته‌های دانش تحول‌دینداری است.

1. Theme-based

2. Peer tutoring

نظریه‌پردازی و تولید دانش ناظر به چگونگی آموزش دین، حوزه‌ای از مطالعات اسلامی است که به بررسی ابعاد مختلف آموزش دین می‌پردازد. نگاهی گذرا به سیر تاریخی نظریه‌پردازی در این حوزه نشان می‌دهد که آموزش دین به کودکان در جوامع اسلامی تا پیش از تأسیس مدارس اسلامی، به طور عمده محصول فرایندهای جامعه‌پذیری دینی است (طباطبایی‌نژاد و نوذری، ۱۴۰۳، ص ۱۳). با تأسیس مدارس جدید و گنجاندن درس تعلیمات دینی در برنامه درسی نظام آموزشی جدید، پرسش‌های جدیدی درباره تربیت دینی کودک و نوجوان پیش‌روی اندیشمندان دینی قرار گرفت که نظریه‌پردازی در این حوزه را با حوزه‌های جدید دانشی از علوم رفتاری تا علوم سیاسی و اجتماعی پیوند می‌دهد و عرصه را برای ورود روانشناسان تحول‌دینداری با رویکرد میان‌رشته‌ای هموار می‌سازد. سیر تاریخی تحولات نظری دانش روانشناسی از رفتارگرایی، روان‌تحلیل‌گری، شناخت‌گرایی تا نظریات جدید چندبُعدی، نشان از شکل‌گیری «دانش‌های تجویزی آموزش دین» مبتنی بر نظریه‌های توصیفی و اثبات شده علوم نظری و ناظر به چگونگی تغییرات تکوینی در انسان با عنوان «دانش توصیفی آموزش دین» دارد (طباطبایی‌نژاد و نوذری، ۱۴۰۳، ص ۱۰). از نظریات تجویزی گلدمن مبنی بر تاخیر آموزش دین تا سن تفکر انتزاعی (گلدمن، ۱۹۶۴، ص ۶۴)، تارد دیدگاه‌های تک‌سویه و خطی‌نگر مراحل تحول‌دینداری در رویکرد شناختی توسط روانشناسان فرهنگی - اجتماعی همچون استپ و ویگوتسکی با ارائه نظریه منطقه تقریبی رشد و تأکید بر نقش آموزش و یادگیری از ابتدای کودکی برای به فعلیت رساندن ظرفیت‌های دینداری کودکان (استپ، ۲۰۰۲، ص ۱۶۰)، گواهی بر پیچیدگی و توجه به چندبُعدی بودن نظریه‌پردازی در حوزه تحول‌دینداری و نظریه آموزش دین است.

با فاصله گرفتن از نظریات شناختی و تأکید بر نظریات اجتماعی تحول‌دین‌داری، زمینه برای تحقیق پیرامون تدوین برنامه درسی دانش آموزان در سنین رشدی متفاوت در کلاس‌های چندپایه فراهم می‌آید. براساس نظریات روانشناسانی چون ویگوتسکی (۱۹۷۸)، یادگیری مقدم بر رشد شناختی افراد بوده و قرار گرفتن دانش‌آموزان در بالاترین سطح رشد در منطقه تقریبی رشدی خود، محصول برقراری تعاملات اجتماعی است (ویگوتسکی، ۱۹۷۸، ص ۵۷). این نحو از تعامل نه‌تنها در مدارس چندپایه به شکل قوی‌تری ظهور می‌کند، بلکه سطح بالقوه رشد شناختی دانش‌آموز - در مقابل سطح واقعی آن - را رشد می‌دهد (چاکلین، ۲۰۰۳، ص ۴۶). پیوستگی موضوعی مسائل در حوزه آموزش موضوعات اعتقادی، اخلاقی و مناسکی در ساحت تربیت دینی، مبنای دیگری را برای پژوهش حاضر فراهم نموده است. ارائه پیوسته این موضوعات در مقام آموزش، مبتنی بر دو اصل «تدریج» و «تذکر» در تربیت اسلامی، به تعمیق ایمان و التزام عملی متربیان منجر می‌شود. این دو اصل تربیتی مبتنی بر مبانی هستی‌شناختی - زمان‌مند

بودن عالم ماده- و انسان‌شناختی- تغییرات و تحولات ابعاد مختلف انسانی- بر لزوم رعایت تدریج و یادآوری مداوم در طی فرایند تعلیم و تربیت تأکید می‌کند (مصباح یزدی، ۱۳۹۰، ص ۳۱۲؛ باقری نوع‌پرست، ۱۳۹۳، ص ۲۱۳). به فراخور حضور دانش‌آموزان از پایه‌های مختلف در کلاس‌های چندپایه، فرصتی فراهم می‌گردد تا آموزگار یک مطلب را در سطوح مختلف به تدریج آموزش دهد و هنگام بیان آن برای پایه‌های پایین‌تر، فرصت یادآوری و تذکر برای پایه‌های بالاتر فراهم شود. از این‌رو، این کلاس‌ها بستر مناسبی برای اجرای دو اصل تربیتی تدریج و تذکر لحاظ می‌گردد.

از سوی دیگر، دقت و تکیه بر ادبیات علمی موجود در حوزه «برنامه درسی تلفیقی»، مبنای دیگری برای پژوهش حاضر به‌شمار می‌آید. «برنامه درسی» از حیث لغوی، معادل واژه لاتین curriculum است که ریشه در کلمه currere داشته و به معنای میدان مسابقه، مسیر یا راهی است که باید طی شود تا به هدف برسند (مهرمحمدی، ۱۳۸۸، ص ۱۱). در اصطلاح، عبارت از مجموعه‌ای سازمان‌یافته از فعالیت‌های آموزشی، تجربیات یادگیری و محتوای آموزشی برنامه‌ریزی شده است که هدف آن ایجاد تغییرات مطلوب در رفتار یادگیرنده و یا تحقق اهداف آموزشی و تربیتی در یک دوره تحصیلی خاص می‌باشد (شریعتمداری، ۱۳۷۵، ص ۶؛ مهرمحمدی، ۱۳۸۸، ص ۱۱). به تعبیر آیزنر^۱، برنامه درسی عبارت است از سلسله وقایعی که به قصد تحقق نتایج آموزشی طراحی شده و یادگیرنده را در مسیر دستیابی به اهداف یادگیری هدایت می‌کنند (آیزنر، ۱۹۸۴، ص ۲۲۰). به عبارت دیگر، برنامه درسی نقشه راهی است که نهاد تربیت‌کننده برای هدایت یادگیری یادگیرنده ارائه می‌دهد. بنابراین، رسالت خطیر برنامه درسی آموزش دینی در دوره ابتدایی، فراهم آوردن سازوکارهای مناسب برای طراحی اهداف، تدوین محتوا، اجرا و ارزشیابی میزان تحقق اهداف می‌باشد تا مبتنی بر فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، مفاهیم آموزشی و تربیتی به صورت نظام‌مند و ساختار یافته برای مخاطب درونی گردد (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۱، ص ۴). از این‌رو، با بررسی ادبیات موجود برنامه درسی، مشخص می‌شود که چهار عنصر هدف، محتوا، روش تدریس و ارزشیابی، عناصر لاینفک یک برنامه درسی به‌شمار می‌آیند (مهرمحمدی، ۱۳۹۲، ص ۴۶-۴۸)، هرچند در نگاهی وسیع‌تر، گروهی از عناصر تکمیلی همچون عوامل انسانی، زمانی، مکانی، زمینه‌ای، در کنار این عناصر چهارگانه، ساختمان برنامه درسی را تکمیل و تدقیق می‌نمایند (مهرمحمدی، ۱۳۹۲، ص ۴۹).

انگاره «تلفیق» نیز در ادبیات برنامه‌ریزی درسی، به معنای درهم آمیختن حوزه‌های محتوایی است که در نظام‌های سنتی به‌طور جداگانه و مجزا از یکدیگر در برنامه درسی گنجانده شده‌اند (مهرمحمدی،

۱۳۷۸، ص ۴۸). بر این اساس، روش آموزش تلفیقی با سازماندهی محتوای آموزشی و درسی زیر چتر مفهومی مشترک (ملکی، ۱۴۰۱، ص ۷۶)، بر شکستن مرز محتوایی و برقراری ارتباط بین محتوای یک یا چند ماده درسی در یک پایه تحصیلی تأکید دارد (ابراهیمان، ۱۴۰۰، ص ۴۶). استفاده از این روش آموزشی در کلاس درس، نه تنها زمینه لازم را برای دستیابی دانش‌آموزان به وحدت و یکپارچگی در تجربه‌های یادگیری فراهم می‌آورد، بلکه از این رهگذر موجب یادگیری معنادار می‌شود و از این‌رو در سند برنامه درسی ملی مورد تأکید قرار گرفته است (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۱، ص ۱۹).

تلفیق میان محتوای آموزشی، معمولاً به سه نوع کلی تقسیم می‌شود:

الف) تلفیق چند موضوع (با وجه اشتراک) از چند کتاب درسی در یک پایه: در این نوع تلفیق، موضوعات مختلف، اما دارای وجوه مشترک از چند کتاب درسی از یک پایه تحصیلی انتخاب می‌شود، تا حد امکان بین چند ماده درسی پیوند زده شود و تمرکز آموزش روی آن مفهوم مشترک است. به عبارت دیگر، در صورت وجود وجه اشتراک، موضوعات موجود در مواد گوناگون درسی در یک جلسه آموزشی با هم ترکیب و تدریس می‌شوند.

ب) تلفیق چند موضوع (با وجه اشتراک) از چند کتاب درسی در چند پایه: تلفیق نوع دوم، بر محتوای مشترک از چند پایه تحصیلی تمرکز دارد. از آنجا که دانش‌آموزان چندپایه در یک کلاس و به شکل آمیخته و ترکیبی در کنار یکدیگر درس می‌خوانند و با معلمی واحد روبه‌رو هستند، تلفیق میان محتوای کتاب‌های درسی از پایه‌های مختلف، همخوانی مناسبی با این نوع کلاس‌ها دارد؛ زیرا شرایط و موقعیت لازم و مطلوب را برای ایجاد زمینه‌های یادگیری عمیق در دانش‌آموزان فراهم می‌کند؛ که البته این سطح از تلفیق بسیار دشوار بوده و نه تنها تسلط معلم بر محتوای کلیه کتاب‌ها در پایه‌های تحصیلی متنوع را می‌طلبد، بلکه با توجه به تمرکز روی یک ماده آموزشی در ساعت درسی مشخص، انجام این نوع تلفیق را دشوار تا حدودی ناممکن می‌سازد.

ج) تلفیق چند موضوع (با وجه اشتراک) از یک کتاب درسی در چند پایه: نوع دیگر تلفیق، تلفیق چند موضوع دارای وجه اشتراک از یک ماده درسی در چند پایه تحصیلی است. با تلفیق محتوای کتاب‌های درسی خاص از پایه‌های مختلف در کلاس‌های چندپایه، مطالب درسی به صورت یک کل واحد درآمده و این شکل از تلفیق با نظام برنامه‌ریزی مواد درسی مشخص در ساعات هفتگی کلاس نیز همخوانی دارد. در این نوع رویکرد به برنامه درسی تلفیقی که از سوی برخی کارشناسان با عنوان «رویکرد مفهومی-گروهی» نیز معرفی می‌گردد، معلم تنها یک ماده درسی را با تلفیق و ادغام مشابهاً و مشترک دروس در پایه‌های مختلف، به تناسب اطلاعات و اندوخته‌های قبلی دانش‌آموزان آغاز و پس از ارائه مشترکات،

مسائل فرعی و اختصاصی هر پایه را جداگانه تدریس می‌کند (حاجی اسحاق و همکاران، ۱۳۸۳، ص ۴۸). پژوهش حاضر، با انتخاب نوع سوم تلفیق موضوعات آموزشی، تلاش دارد تدریس برنامه درسی هدیه های آسمان در کلاس های چندپایه را با ارائه یک برنامه کلان برای یک سال تحصیلی تسهیل نماید. این سطح از تلفیق اهداف و محتوا، میان دانش آموزان پایه های مختلف ارتباطی معنادار برقرار نموده و علاوه بر اینکه موجب بالا بردن سطح آموزش می شود، درمان مناسبی برای کمبود وقت آموزشی در کلاس های چندپایه به شمار می آید (ابراهیمیان، ۱۴۰۰، ص ۴۶).

۳. برنامه درسی تلفیقی درس هدیه های آسمان

با توجه به آنچه در بخش ادبیات نظری گذشت، قوام یک برنامه درسی به تبیین حداقل چهار عنصر اصلی «هدف»، «محتوا»، «روش تدریس» و «ارزشیابی» است (مهرمحمدی، ۱۳۹۲، ص ۴۸). از آنجایی که دو عنصر «روش تدریس» و «ارزشیابی» برای درس هدیه های آسمان در همه پایه های تحصیلی ثابت بوده و منابع موجود به تبیین روش های تدریس در کلاس های چندپایه، به ویژه تدریس توضیحی و مشارکتی به عنوان اصلی ترین روش های تدریس (فروهش و همکاران، ۱۴۰۰، الف، ص ۱۲۹-۱۲۲) و نیز تبیین ابزارها و روش های ارزشیابی دروس دوره ابتدایی (فروهش و همکاران، ۱۴۰۰، الف، ص ۱۸۰-۱۷۴)، به ویژه درس هدیه های آسمان (طباطبائی نژاد و فلاح، ۱۴۰۰، سراسر کتاب) پرداخته اند، این دو عنصر از قلمرو پژوهش حاضر خارج گردیده و تمرکز اصلی بر تلفیق در دو عنصر «هدف» و «محتوا» در کتاب های هدیه های آسمان پایه دوم تا ششم ابتدایی قرار گرفته است. توجه به چگونگی تلفیق اهداف و محتوای کتاب های درسی هدیه های آسمان در این پژوهش در کنار آگاهی نسبت به روش های تدریس و ارزشیابی آن براساس تحقیقات موجود، چشم انداز کاملی را نسبت به برنامه درسی تلفیقی درس هدیه های آسمان روشن می نماید.

۳-۱. تلفیق اهداف دروس هدیه های آسمان در پایه های مختلف در کلاس های چندپایه

براساس برنامه درسی ملی، تعداد هفته های رسمی آموزش برای یک سال تحصیلی، ۳۳ هفته در نظر گرفته شده است (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۱، ص ۴۷) که البته در یک نگاه واقع گرا، این تعداد ساعت و هفته آموزشی در مدارس چندپایه به دلیل محدودیت های خاص این مدارس و مخاطبان آن، کمتر بوده و هر آموزگار با در نظر گرفتن روزهای تعطیل رسمی و اقتضائی، ۲۷-۲۵ هفته آموزشی در اختیار دارد (طباطبائی نژاد و نودری، ۱۴۰۳، ص ۹۱). هرچند مطابق آیین نامه کلاس های چندپایه، این کلاس ها می بایست با حداکثر سه پایه در یک دوره تحصیلی تشکیل شوند (مصوبه شماره ۸۹۵ مورخ

۱۳۹۳/۲/۲۹ شورای عالی آموزش و پرورش)، اما با توجه به شرایط جغرافیایی، محلی و بومی و مهاجرت به شهرهای بزرگ، پایه‌های موجود در یک کلاس بین دو تا شش پایه می‌تواند متغیر باشد، لذا، با لحاظ حضور دانش‌آموزان از همه پایه‌های تحصیلی، یک برنامه درسی تلفیقی استاندارد می‌بایست، اهداف کتاب‌های پنج‌گانه هدیه‌های آسمان را حداکثر در ۲۷ هفته آموزشی به صورت تلفیقی متمرکز نماید. بدین منظور می‌بایست با استفاده از روش تحلیل محتوا، دروسی از کتاب هدیه‌های آسمان در پایه‌های تحصیلی مختلف که بیشترین مشابهت را با یکدیگر دارند، انتخاب شده و با توصیف و تحلیل محتوای آن‌ها، ارتباط مفهومی میان دروس، بر مبنای یک محور مشترک موضوعی کشف گردد تا با ارائه محتوای این دروس حول این محور موضوعی، انسجام محتوا در یک ساعت کلاسی رعایت گردد. در ادامه، با تحلیل محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمان دوم تا ششم ابتدایی و نیز برنامه درسی آموزش دینی دوره ابتدایی به عنوان سند حاکم بر این کتاب‌های درسی، اهداف هماهنگ دروس هدیه‌های آسمان بر پایه یک محور موضوعی مشترک، قابل اجرا در ۲۷ هفته آموزشی در قالب جدول (۱) آمده است. ستون اول، شماره هفته، ستون بعدی در ادامه، هدف مورد نظر در هر پایه تحصیلی و عنوان درس موجود در کتاب درسی برای تأمین این هدف (در جلوی آن) و ستون پایانی، محور موضوعی مشترک میان این اهداف و دروس تعیین شده را گزارش می‌نماید.

جدول ۱- چارچوب‌بندی اهداف و دروس بر پایه محور مشترک

شماره هفته	اهداف و دروس مبتنی بر آن اهداف با تکیه بر محور مشترک در پایه‌های مختلف				محور مشترک در این دروس
	دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم
۱	مهربانی خدا از طریق نعمت‌ها (هدیه‌های خدا)	بخشندگی خدا (آستین‌های خالی)	دانایی و توانایی خدا (دانه‌ای که نمی‌خواست برود!)	--	یگانگی و اصل توحید (یکتا)
۲	شکرگزاری و دعا (پرندگان چه می‌گویند؟)	دعا کردن (غروب یک روز بهاری)	--	یکتایی خدا (تنها او)	خدای یکتا، دعا و شکرگزاری برای او
۳	معرفی پیامبران بزرگ خدا (پیامبران خدا)	حضرت ابراهیم(ع) (در کاخ نمرود)	حضرت موسی(ع) (کودکی بر آب)	حضرت عیسی(ع) (از نوزاد پیرسید)	معرفی پیامبران بزرگ خدا
۴	مهربانی پیامبر با کودکان (مهمان کوچک)	کودکی پیامبر (همیشه با من)	چشمن بخت (روشن‌ترین شب)	پیامبر، جامع صفات پسندیده (گل صد برگ)	ویژگی‌های پیامبر اسلام(ص)
۵	معرفی اهل بیت پیامبر(ص) (اهل بیت پیامبر(ص))	امام سجاد(ع) (همسفر ناشناس)	امام کاظم(ع) (حرمی با دو گنبد)	--	اصل امامت (سیمای خوبان)
۶	دعای حضرت زهرا(س) برای دیگران (خاطره ماه)	حضرت زهرا(س) (ام آبیه)	حضرت خدیجه(س) (اولین بانوی مسلمان)	حضرت مریم(س) (بانوی که یک سوره بنام اوست)	اولیای الهی با اشاره به بهترین زنان
۷	روش صحیح وضو (می‌خواهم وضو بگیرم)	حجاب اسلامی (انتخاب پروانه)	روش صحیح تیمم (نماز در کوهستان)	--	احکام ابتدایی (مقدمات نماز)

شماره هفته	اهداف و دروس مبتنی بر آن اهداف با تکیه بر محور مشترک در پایه‌های مختلف					محور مشترک در این دروس
	دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم	
۸	روش صحیح نماز دو رکعتی (نماز بخوانیم)	روش صحیح نماز چهار رکعتی (گفت‌وگو با خدا)	احکام مسجد و نماز جماعت (ما به مسجد می‌رویم)	--	--	آموزش نماز و حالت جماعت آن
۹	امام علی (ع) (پدر مهربان مردم)	امام باقر (ع) (داناترین مردم)	--	امام هادی (ع) (در ساحل دجله)	تولی و تبری (شتریان با ایمان)	معرفی ائمه (ع) و تولی نسبت به ایشان
۱۰	--	--	احکام امانت‌داری (اسب طلایی)	حق الناس و بیت المال (مال مردم)	امر به معروف و نهی از منکر (باغ سری)	آموزش احکام اجتماعی
۱۱	آداب سلام کردن (بچه‌ها سلام!)	--	کمک به دیگران (یک ماجرای زیبا)	آشنایی و پرهیز از گناهان زبان (دو نامه)	--	آداب اخلاقی (در ارتباط با دیگران)
۱۲	مهربانی اهل بیت پیامبر (ص) (خانواده بخشنده)	حضرت زینب (س) (بانوی قهرمان)	امام رضا (ع) (دیدار دوست)	امام حسن عسکری (ع) (سرو سربلند سامرا)	آداب زیارت (زیارت)	معرفی ائمه (ع) و برخی امام‌زادگان
۱۳	امام حسن (ع) (بهترین دوست)	امام صادق (ع) (خواب شیرین)	امام جواد (ع) (کودک شجاع)	--	نقش امام حسین (ع) در احیای دین و ویژگی‌های رفتاری (سرور آزادگان)	معرفی ائمه (ع) و ویژگی‌های رفتاری
۱۴	مهربانی خدا به بندگان (مهربان‌تر از مادر)	معرفی ساده قرآن (سخن آسمانی)	--	معرفی ویژگی‌های قرآن (دسته‌گلی از آسمان)	معرفی آداب زندگی (آداب زندگی)	معرفی قرآن و برخی پیام‌های آن
۱۵	امام حسین (ع) (دعای باران)	آداب مراسم عزاداری (روز دهم)	--	--	زیارت اربعین (مثل فرات و کارون)	امام حسین (ع) و مراسم مربوط به ایشان
۱۶	اذان و اوقات نماز (وقت نماز)	روزه و آداب رمضان (ماه مهمانی خدا)	نماز آیات (یک نماز و ده رکوع!)	--	نماز مسافر (سفرهای با برکت)	آموزش احکام دینی
۱۷	زیبا نگه داشتن طبیعت (کیسه سنجاب کوچولو)	رعایت نظم (آینه سخنگو)	صله رحم (خاله نرگس)	آداب روز جمعه و نماز جمعه (رنگین کمان جمعه)	--	آداب روز جمعه و دیگر آداب اخلاقی متناسب با تعطیلات
۱۸	جشن میلاد رسول خدا (ص) (جشن میلاد)	عید فطر و آداب آن (عید مسلمانان)	--	--	عید قربان و آداب آن (عید مسلمانان)	جشن‌های مناسبتی (آداب عید)
۱۹	--	--	ویژگی‌های دنیا بعد ظهور (روزی برای تمام بچه‌ها)	امام زمان (عج) (خورشید پشت ابر)	توجه امام زمان (عج) به ما (دست در دست دوست)	امام زمان (عج) و ارتباط با ایشان
۲۰	راست‌گویی (خاطره نانوشتی)	احترام به والدین (بوی بهشت)	آداب همسایه‌داری (سخنی که سه بار تکرار شد!)	--	راه‌های دینی موفقیت (راز موفقیت)	آموزش آداب اخلاقی
۲۱	آداب سفره (در کنار سفره)	--	آداب دوست‌یابی (دوست)	اسراف و جلوگیری از آن (کوچک‌های بزرگ)	--	آموزش آداب اخلاقی
۲۲	--	--	--	مراسم بزرگداشت انقلاب اسلامی (بهمن همیشه بهار)	مراسم بزرگداشت شهدا (حماسه آفرینان جاودان)	انقلاب و دفاع مقدس (استکبارستیزی)
۲۳	--	--	--	امام خمینی (بزرگ‌مرد تاریخ)	ویژگی‌های دوران غیبت (دوران غیبت)	دوران غیبت و ولایت فقیه

شماره هفته	اهداف و دروس مبتنی بر آن اهداف با تکیه بر محور مشترک در پایه‌های مختلف					محور مشترک در این دروس
	دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم	
۲۴	جشن نیمه‌شعبان (جشن بزرگ)	مراسم جشن عبادت (جشن تکلیف)	--	جشن غدیر (یک جهان جشن!)	--	جشن‌های مناسبتی
۲۵	--	نتیجه و عاقبت اعمال (گندم از گندم بروید)	مشاهده و ثبت اعمال (چشمان همیشه باز)	معرفی یوم الحساب (روزنامه‌های دیواری)	--	معاد (مشاهده نتایج اعمال و حسابرسی)
۲۶	--	بهشت، جایگاه خوبان (باغ همیشه بهار)	مشاهده نتایج اعمال (خداجون از تو ممنوم)	معرفی یوم الفصل (این‌ها و آن‌ها)	اصل اعتقادی معاد (جهان دیگر)	معاد (توصیف قیامت)
۲۷	--	--	آداب تعلم و علم‌آموزی (آقا و خانم بهاری)	--	معرفی دانش آموز نمونه (دانش آموز نمونه)	اهمیت علم‌آموزی و آداب آن

براساس محتوای جدول (۱)، تلفیق اهداف در درس هدیه‌های آسمان (پایه‌های دوم تا ششم)، به عنوان گامی اساسی در طراحی برنامه درسی تلفیقی درس هدیه‌های آسمان ویژه کلاس‌های چندپایه صورت‌بندی شده است، گویی آموزگار به جای مواجهه با نزدیک به ۹۰ هدف آموزشی در کتاب‌های درسی دوم تا ششم ابتدایی، تنها با ۲۷ هدف آموزشی روبه‌رو است، که هر پایه تحصیلی برشی خاص از هر یک از این اهداف را دریافت می‌نماید. در جهت ارتقای اعتبار پژوهش و همچنین استفاده از نظر نخبگانی، جدول چیش دروس و محورهای مشترک تعیین شده که محصول تحلیل محتوای کتاب‌های قلمرو پژوهش است، در اختیار جمعی (دست‌کم ۵ متخصص و خبره) از متخصصین تربیت اسلامی و خبرگان حوزه آموزش دینی قرار گرفت و با تایید ایشان در این پژوهش منعکس گردید. بهره‌برداری مفید و دقیق از جدول (۱)، مستلزم توجه به چند نکته ضروری است؛ در چیش موضوعات تلاش شده تا حد امکان (جز در مواردی استثناء)، حداقل یکی از پایه‌ها خالی باشد تا زحمت آموزگار برای تدوین طرح تدریس تلفیقی در پایه‌ها (حداکثر برای چهار درس در هر پایه) کاهش یابد. همچنین سعی شده با بهره‌مندی از نظر خبرگان این حوزه، اگر آگاهی از محتوای یک درس، پیش‌نیاز ورود به درس بعدی باشد، در ترتیب زمانی هفته‌های آموزشی، ابتدا دروس پیش‌نیاز ارائه شوند. به عنوان نمونه اگر قرار است در هفته چهاردهم، قرآن را به عنوان کتاب آسمانی مسلمانان معرفی کنیم که توسط پیامبر اسلام (ص) برای مسلمانان آمده است، پیش از آن دروس مربوط به پیامبران خدا و معرفی پیامبر اسلام (ص) را داشته باشیم؛ یا اگر قرار است در هفته هشتم، نماز را آموزش دهیم، پیش از آن در هفته هفتم از مقدمات آن، ازجمله وضو و تیمم یا حجاب - برای دانش‌آموزان دختر - سخن به میان آوریم.

برخی خانه‌ها در جدول خالی است؛ این همواره به معنای رها شدن دانش‌آموزان آن پایه در کلاس نیست، چراکه با تحلیل محتوای دروس می‌بینیم، درسی که دانش‌آموزان در هفته قبل خوانده‌اند، حجم بالایی داشته و نیاز به توسعه زمان تدریس به هفته‌های آینده و بهره‌مندی از فرصت زمانی بیشتر دارد، یا

آنکه به دلیل حساسیت موضوع مورد تدریس در پایه‌های بالاتر، و احتمال ایجاد شبهه و پرسش برای دانش‌آموزان پایه‌های پایین‌تر- مثلاً در تدریس موضوع معاد- ترتیبی اتخاذ شده که دانش‌آموزان پایه‌های پایین‌تر، هنگام تدریس این دروس حضور نداشته باشند. هفته‌های پایانی نیز برای دانش‌آموزان پایه دوم خالی گذاشته شده است. آموزگار چندپایه می‌تواند در صورت برخورداری از ظرفیت همیار معلم یا دانش‌آموزان مستعد در پایه‌های بالاتر، از این فرصت برای تکرار و تمرین وضو و نماز که دانش‌آموزان دوم ابتدایی در این پایه آموخته‌اند، از آن بهره بگیرد.

۲-۳. انتخاب و تعیین محتوا برای تدریس

پس از تعیین اهداف مشترک میان دروس در پایه‌های مختلف، در جهت تدوین برنامه درسی تلفیقی درس هدیه‌های آسمان، نوبت به تلفیق محتوا در گام دوم می‌رسد؛ محتوایی که با ارائه در کلاس، اهداف مشترک ارائه شده در هر هفته آموزشی را پوشش دهد. در این مرحله آموزگار چند پایه می‌بایست با مطالعه دروسی که محور مشترکی را دنبال می‌کنند و قرار دادن این دروس در کنار هم، تا حد ممکن میان مفاهیم و مطالب ارائه شده در دروس منتخب، اشتراکات و اتصالات محتوایی ایجاد نموده و مبتنی بر آن، طرح درس خود را تنظیم نماید. بر این اساس، محتوای موجود در کتب درسی در هر هفته آموزشی، به دو دسته محتوای مشترک و محتوای اختصاصی هر پایه تقسیم می‌شود. بدین معنا که آموزگار با محور قرار دادن مفهوم مشترک میان دروس، ابتدا توضیحی کلی درباره آن محور مشترک در کلاس بیان نموده و در ادامه، با اتخاذ روش تدریسی مناسب، دانش‌آموزان هر پایه را به محتوای اختصاصی خود مشغول نماید. به عنوان نمونه، چنانچه آموزگار چندپایه در هفته چهاردهم آموزشی قرار دارد و طبق برنامه، هدف مشترک «معرفی قرآن و برخی پیام‌های آن» را دنبال می‌کند، وی با ورود به کلاس، ابتدا محتوای مشترک میان دروس را با محوریت معرفی کتاب قرآن به عنوان کتاب دینی مسلمانان و فوائد آن برای زندگی ما- با توجه به پیش دانسته‌های دانش‌آموزان در این باره- برای همه دانش‌آموزان توضیح می‌دهد و سپس با توضیح اینکه برای هر پایه ناظر به هدف مشترک، چه بخشی از محتوا ارائه شده است، دانش‌آموزان هر پایه را به فراگیری محتوای اختصاصی خود رهنمون می‌گردد (برای اطلاع بیشتر، ر.ک: طرح درس ارائه شده در همین مقاله). بر این اساس، فرایند توزیع و ارائه محتوا در کلاس چندپایه را می‌توان به صورت خلاصه چنین گام‌بندی نمود:

□ ارائه محتوای مشترک به دانش آموزان پایه‌ها با روش سخنرانی و پرسش و پاسخ تعاملی و فعال؛
 □ گروه‌بندی دانش آموزان هر پایه و خواندن متن ابتدای درس، به صورت فردی از سوی هر
 دانش آموز و انجام گروهی اولین فعالیت پس از متن، که معمولاً رسالت جمع‌بندی متن درس را
 برعهده دارد (آمار و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۲۲)؛ همراه با سرکشی آموزگار در این حین و پاسخ
 به ابهامات فردی یا گروهی دانش آموزان.

اولین جلسه

□ انجام ادامه فعالیت‌های هر درس در گروه‌ها هم‌پایه به صورت گروهی و سرکشی آموزگار از
 فرایند انجام فعالیت‌ها
 □ ارائه برخی فعالیت‌ها در کلاس با مشارکت همه دانش آموزان (در صورت نیاز و صلاحدید)

جلسات بعد

نمودار ۱- فرایند توزیع و ارائه محتوا در کلاس چندپایه

۴. تدوین طرح درس تلفیقی (نقشه کلی تدریس)

پس از تلفیق اهداف و محتوا و توجه به مراحل آن در درس هدیه‌های آسمان، ارائه نمونه طرح درس تلفیقی، می‌تواند کمک شایانی در تبیین الگوی برنامه درسی تلفیقی بیان شده نماید و با تعیین تکلیف گام‌ها و مراحل فوق، نقشه حرکت آموزگار چندپایه را روشن کند. به‌زعم هنتر، طرح درس، نقشه راه معلم است که مشخص می‌کند دانش آموزان باید چه بیاموزند (اهداف)، از چه محتوایی استفاده خواهد شد (محتوا)، چگونه آن محتوا تدریس می‌شود (روش‌ها/فرایندها)، و یادگیری چگونه ارزیابی (ارزشیابی از آموزش) خواهد شد (هنتر، ۱۹۸۲، ص ۵۶). بر این اساس، طرح درس، برنامه کاری معلم در طی شدن فرایند تدریس را روشن می‌کند؛ که این مهم در کلاس‌های چندپایه به منظور مدیریت همزمان جریان آموزشی در هماهنگ‌سازی چهار عنصر فوق در بازه زمانی محدود برای دانش آموزان با پایه‌های تحصیلی مختلف، اهمیت دوچندان می‌یابد. در برخی پژوهش‌های انجام شده، تدوین این طرح درس به عنوان یکی از نگرانی‌های اصلی آموزگاران چندپایه عنوان شده است، تا جایی که عدم وجود طرح درس به طور بالقوه می‌تواند به بی‌اثر بودن تدریس معلم چندپایه منجر شود (مرتضوی‌زاده و حسنی، ۱۴۰۰، ص ۱۴۷). در این مرحله، اجرای طرح درس از میان مؤلفه‌های گزینشی الگوی بسته آموزشی خودآموز کلاس‌های چندپایه (فرهوش و همکاران، ۱۴۰۰، ب، ص ۲۱-۱۸) الگوبرداری شده است. در این نوع طرح درس تلفیقی، آموزگار لازم است طرحی اجرایی تهیه کند که در آن اهداف مورد انتظار (با یک محور مشترک) و اهداف اختصاصی هر پایه، محتوای مشترک و سپس اختصاصی هر پایه، راهبردهای اجرایی شامل انتخاب روش تدریس، جدول زمان‌بندی منعطف، ابزار و وسایل آموزشی مورد نیاز و روش ارزشیابی از دانش آموزان در آن در نظر گرفته شود. این طرح درس ناظر به یک هفته آموزشی (دو جلسه) تدوین شده و در ادامه، فرایند تدریس دروسی که در دو هفته آموزشی (مثلاً ۴ جلسه) تدریس می‌گردند، به هفته

بعد موکول می‌شود. در ادامه، به منظور تبیین دقیق‌تر، نمونه طرح درس هفته چهاردهم با هدف معرفی قرآن و برخی پیام‌های آن ارائه شده است (جهت مطالعه بیشتر ر.ک: طباطبائی‌نژاد و نوذری، ۱۴۰۳، ص ۲۱۹-۲۲۳).

جدول ۲ - نمونه طرح درس آموزش تلفیقی در درس هدیه‌های آسمان

طرح درس معرفی قرآن و برخی پیام‌های آن (هفته چهاردهم در جدول اهداف)	
دروس تعیین شده و حوزه موضوعی دروس	مهربان‌تر از مادر (پایه دوم، موضوع خداشناسی)، سخن آسمانی (سوم، قرآن کریم)، دسته‌گلی از آسمان (پنجم، قرآن کریم)، آداب زندگی (ششم، اخلاق اسلامی)
محور مشترک اهداف	معرفی قرآن کریم و برخی دستورات زیبا و اخلاقی آن
اهداف اختصاصی دروس	پایه دوم: درک مهربانی خدا نسبت به ما پایه سوم و پنجم با هدف مشترک: معرفی قرآن و برخی ویژگی‌ها و محتوای آن پایه ششم: آشنایی با آداب معاشرت و ارتباط با دیگران
زمان‌بندی ارائه بخش‌های محتوا	دروس پایه‌های دوم و سوم و ششم: یک هفته آموزشی (۲ جلسه) درس پایه پنجم: سه هفته آموزشی (۶ جلسه)
شرایط و ابزار مورد نیاز	تخته و گچ یا مژیک: یک جلد قرآن که آموزگار با خود به کلاس می‌آورد.
فرایند آموزش و روش تدریس	جلسه اول: الف- طرح بحث مشترک: (آموزگار در حالی که قرآنی در دست دارد، وارد کلاس می‌شود)، امروز می‌خواهیم درباره قرآن با هم صحبت کنیم. قبلاً گفتیم که خدا پیامبران را فرستاد تا ما را به راه درست راهنمایی کنند. پیامبر ما مسلمانان نامش چیست؟ خدا ایشان را فرستاد تا به ما دستورات دینی و خوب زندگی کردن را بیاموزد. خدا بسیاری از این آداب زندگی را در کتابی به نام «قرآن» به ما معرفی نموده است. خدا در این کتاب پیام‌های زیادی را برای ما فرستاده، تا با توجه به این پیام‌ها بهتر زندگی کنیم. از پیام‌های قرآنی که تاکنون خواندید، چیزی یادتان هست؟ (پاسخ بچه‌ها). مثلاً یکی از این پیام‌ها در درس چهارم کتاب بچه‌های دوم هست. یکی از بچه‌های دوم آن را بخواند (و آموزگار روی تابلو می‌نویسد). امروز بچه‌های سوم و پنجم قرار است درسی را بخوانند که قرآن را بیشتر برای آن‌ها معرفی می‌کند. بچه‌های سوم در درس دوازدهم، یک داستان درباره قرآن و بعضی از دشمنان پیامبر می‌خوانند که چقدر همین دشمنان مجذوب پیام‌های زیبای قرآن شده بودند! بچه‌های پنجم هم با خواندن یک شعر در درس اول کتاب، با سوره‌ها و پیام‌های زیبای قرآن آشنا می‌شوند. بچه‌های دوم در درس چهارم کتاب‌شان، با داستانی درباره همین پیام قرآنی که روی تابلو نوشتیم، آشنا می‌شوند. بچه‌های ششم هم امروز درس جالبی دارند. درس دهم کتاب‌شان، تعدادی از پیام‌های زیبای قرآنی را در موضوع آداب معاشرت با دیگران آورده است، که قرار است آن‌ها را بخوانند و ترجمه آن را خودشان کامل کنند. (۲۰ دقیقه)
	ب- طرح بحث اختصاصی: دانش‌آموزان در گروه‌های خود، متن درس مخصوص به خود را ابتدا به صورت انفرادی بخوانند و سپس برای یکدیگر توضیح دهند و فعالیت اول بعد از آن را انجام دهند (۲۰ دقیقه). (آموزگار می‌تواند از دانش‌آموزان پایه پنجم و ششم در صورتی که شرایط مساعد است، برای مدیریت گروه‌های دانش‌آموزان دوم و سوم استفاده کند).

طرح درس معرفی قرآن و برخی پیام‌های آن (هفته چهاردهم در جدول اهداف)	
توجه شود که بچه‌های ششم هم بعد از خواندن متن، آیات ۱۰-۱۲ سوره حجرات (در کتاب درسی) را به کمک دوستانشان در گروه ترجمه کنند. دانش‌آموزان پایه سوم نیز متن «بدانیم» درس را هم در گروه‌های خود بخوانند.	
جلسه دوم: الف- طرح بحث مشترک: ارائه تکلیف آموزگار در جلسه اول؛ از هر پایه یک نفر بیان کند. (۱۰ دقیقه) ب- طرح بحث اختصاصی: پایه‌های دوم، سوم و ششم: گروه‌بندی این دانش‌آموزان در پایه‌های خود و انجام فعالیت‌های کامل دروس در گروه و سرکشی آموزگار (۲۰ دقیقه). پایه پنجم: گروه‌بندی این دانش‌آموزان در پایه خود و انجام فعالیت «بررسی کنید» کتاب درسی با استفاده از قرآن کامل (۲۰ دقیقه). (ادامه فعالیت‌ها در چهار جلسه بعدی در قالب کار گروهی). سپس در پایه‌های مختلف، هر گروه، نتیجه کار خود روی یکی از فعالیت‌ها را به انتخاب آموزگار در کلاس ارائه کنند (۱۰ دقیقه).	
برای جلسه اول: آموزگار می‌تواند یکی از فعالیت‌های ساده‌تر کتاب را برای هر پایه تحصیلی به عنوان تکلیف، تعریف کند. برای جلسات بعدی، تکلیفی در نظر گرفته نمی‌شود.	تعیین تکالیف درسی
- انجام تکالیف سپرده شده به دانش‌آموزان - میزان مشارکت دانش‌آموزان در انجام فعالیت‌های گروهی - نوشتن یک پیام قرآنی از درسی که خوانند با خطی خوش و تزئین (برای کارپوشه) - انجام کار برگ ارزشیابی درس دهم از کتاب راهنمای معلم در ارزشیابی توصیفی درس هدیه‌های آسمان (ویژه پایه ششم)	ارزشیابی

۵. نتیجه‌گیری

برنامه درسی تلفیقی درس هدیه‌های آسمان در کلاس‌های چندپایه، پیشنهادی کاربردی مبتنی بر دانش نظری، فراتر از حل یک معزل آموزشی برای آموزگاران چندپایه، به دنبال فراهم کردن فرصت آموزشی کارآمد و مؤثر در جهت تحقق اهداف حوزه آموزش دینی در کلاس‌های چندپایه است. پژوهش حاضر با هدف طراحی این برنامه درسی تلفیقی، طراحی و انجام شد. بیان راهبردها و راهکارهای اجرایی تدریس برای آموزگاران و ارائه نمونه‌ای از برنامه تلفیقی این درس ویژه کلاس‌های چندپایه، جهت ارتقای کیفیت برنامه‌ریزی درسی برای سیاست‌گذاران این حوزه، از نتایج پژوهش حاضر است که در صورت طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی آموزش دینی در کلاس‌های چندپایه، می‌توان تهدیدات موجود را با توجه به نقاط قوت موجود در این گروه از کلاس‌ها به فرصت‌های ارزشمند تربیتی تبدیل نمود. تمرکز برنامه تلفیقی بر دو عنصر «هدف» و «محتوا» از میان عناصر چندگانه برنامه درسی، نوآوری این پژوهش محسوب گردیده و نیز کاربردی بودن پژوهش حاضر را برای آموزگاران چندپایه جهت تدریس کتب هدیه‌های آسمان پایه دوم تا ششم ابتدایی افزایش می‌دهد؛ چراکه دو عنصر «روش تدریس» و «ارزشیابی» برای درس هدیه‌های آسمان در همه پایه‌های تحصیلی ثابت بوده و منابع موجود در این زمینه این نیازها را تا حدودی

برطرف نموده‌اند. از نتایج اصلی پژوهش حاضر ارائه جدول تلفیقی- توزیعی اهداف برنامه درسی هدیه‌های آسمان از رهگذر تحلیل محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمان دوم تا ششم ابتدایی و نیز برنامه درسی آموزش دینی دوره ابتدایی به عنوان سند حاکم بر این کتاب‌های درسی است که اهداف هماهنگ دروس هدیه‌های آسمان بر پایه یک محور موضوعی مشترک قابل اجرا در ۲۷ هفته آموزشی را پیشنهاد نموده است؛ تا در جهت تسهیل تدریس، آموزگار به جای مواجهه با نزدیک به ۹۰ هدف آموزشی در کتاب‌های درسی دوم تا ششم ابتدایی، تنها با ۲۷ هدف روبه‌رو شده که هر پایه تحصیلی، برشی خاص از این اهداف را دریافت می‌نماید. پس از تعیین اهداف، در ادامه با تبیین نحوه انتخاب و سازماندهی محتوای تلفیقی در هر هفته آموزشی، مقدمات و زمینه لازم برای تدوین «طرح درس تلفیقی آموزش هدیه‌های آسمان در کلاس‌های چند پایه» فراهم آمده که در این پژوهش مبتنی بر الگوی ارائه شده، نمونه‌ای از نقشه حرکت آموزگار در قالب یک طرح درس منسجم پیشنهاد گردیده است.

— منابع —

- آقازاده، محرم؛ فضلی، رخساره (۱۳۸۹). راهنمای آموزش در کلاس‌های درس چندپایه. تهران: نشر آیت، چاپ هشتم.
- آمار، فریال و همکاران (۱۳۹۷). راهنمای تدریس هدیه‌های آسمان ششم ابتدایی. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- ابراهیمیان، الهه (۱۴۰۰). تدریس چگونه تلفیقی می‌شود؟». رشد فناوری آموزشی، ۱۳۷(۱)، ص ۴۸-۴۶.
- آقازاده، محرم (۱۳۷۶). طرح تحقیقی بررسی مشکلات آموزشی کلاس‌های چندپایه مقطع ابتدایی در استان اصفهان. اصفهان: پژوهشکده آموزش و پرورش.
- باقری نوع‌پرست، خسرو (۱۳۹۳). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی. تهران: نشر مدرسه.
- بدخشان طرقي، عصمت و همکاران (۱۴۰۲). فراترکیب عوامل کیفیت بخش آموزش در کلاس‌های چندپایه دوره ابتدایی. تعلیم و تربیت، شماره ۱۵۴.
- بدری، رحمان و همکاران (۱۴۰۰). تجارب زیسته معلمان از آسیب‌ها و چالش‌های برنامه درسی کلاس‌های چندپایه دوره ابتدایی (مطالعه‌های پدیدارشناسی). تدریس پژوهی، ۱۹(۱).
- حاجی اسحاق، سهیلا؛ حشمتی، فرخ‌لقا؛ مساعدمقدم، تقی (۱۳۸۳). فرایند یاددهی- یادگیری در کلاس‌های چندپایه. تهران: موسسه کورش چاپ.
- خبرگزاری ایرنا (۱۳۹۹). آمار اداره کل دفتر توسعه عدالت آموزشی و آموزش عشایر وزارت آموزش و پرورش. قابل دسترس در: <https://irna.ir/xjCTfs>
- خمیس‌آبادی، مرجان؛ صالحی، کیوان؛ ابطحی، معصومه سادات؛ جوادی‌پور، محمد (۱۴۰۳). تبیین ابعاد اجرای برنامه درسی دوره ابتدایی در کلاس‌های چندپایه: یک پژوهش روش‌های آمیخته اکتشافی. تحقیقات مدیریت آموزشی، ۱۶(۲)، ص ۱۵۳-۱۷۴.
- شریعتمداری، علی (۱۳۷۵). برنامه‌ریزی درسی. تهران: امیرکبیر.
- شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۰). سند تحول بنیادین آموزش و پرورش. تهران: دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش.
- شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۱). برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران. تهران: دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش.
- شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۳). آیین‌نامه کلاس‌های چندپایه، مصوبه ۸۹۵. تهران: دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش.
- شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۰). مبانی نظری تحول بنیادین آموزش و پرورش. تهران: دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش.
- طباطبائی‌نژاد، سید سجاد؛ نوذری، محمود (۱۴۰۳). آموزش دینی: روش تدریس هدیه‌های آسمان. قم: نشر مشترک دانشگاه فرهنگیان و پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- طباطبائی‌نژاد، سید سجاد؛ فلاح، حسن (۱۴۰۰). راهنمای معلم در ارزشیابی توصیفی درس هدیه‌های آسمان. تهران: دفتر تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطه نظری.

- علی‌پور، خاتون و همکاران (۱۴۰۲). روایت پژوهی چالش‌ها و راهکارهای آموزش در چندپایه ابتدایی. *پژوهش‌های آموزش و یادگیری*، شماره ۳۷.
- فروش، معصومه و همکاران (۱۴۰۰ الف). *راهنمای عمل معلم در کلاس‌های چندپایه*. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش.
- فروش، معصومه؛ ابراهیمی، سارا؛ قلتاش، عباس (۱۴۰۰ ب). طراحی و اعتباریابی الگوی بسته آموزشی خودآموز کلاس‌های چندپایه در دوره دوم ابتدایی. *نظریه و عمل در برنامه درسی*، شماره ۱۸.
- مرتضوی‌زاده، سید حشمت‌الله (۱۳۹۴). *راهنمای تدریس در کلاس‌های چندپایه*. تهران: انتشارات عابد، چاپ پنجم.
- مرتضوی‌زاده، سید حشمت‌الله؛ حسنی، محمد (۱۴۰۰). تحلیل تجارب معلمان در مورد عوامل تأثیرگذار در کیفیت مدیریت زمان یاددهی- یادگیری در کلاس‌های چندپایه. *مطالعات برنامه درسی ایران*، شماره ۶۲.
- مصباح‌یزدی، محمدتقی (۱۳۹۰). *فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی*. تهران: نشر مدرسه.
- ملکی، حسن (۱۴۰۱). هویت دینی برنامه درسی. تهران: انتشارات مدرسه.
- مهر محمدی، محمود (۱۳۷۸). تلفیق برنامه درسی، تاریخچه، ضروریات، معیارها و اشکال. *تعلیم و تربیت*، شماره ۲، صص ۱۵-۴۷.
- مهر محمدی، محمود (۱۳۸۸). مبانی نظری و اصول طراحی برنامه درسی. تهران: سمت.
- مهر محمدی، محمود (۱۳۹۲). برنامه درسی: *نظرگاه‌ها، رویکردها و چشم‌اندازها*. تهران: نشر سمت، ویراست سوم.
- وفایی‌فر، گلاویژ و همکاران (۱۴۰۱). طراحی و اعتباریابی الگوی ارزشیابی پیشرفت تحصیلی در کلاس‌های چندپایه دوره ابتدایی. *جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، ۸(۲).
- یداللهی ده‌چشمه، آرش و همکاران (۱۳۹۸). شناسایی عوامل مؤثر بر کیفیت عملکرد معلمان کلاس‌های چندپایه. *پژوهش‌های آموزش و یادگیری*، شماره ۳۰.
- Chaiklin, S. (2003). *The zone of proximal development in Vygotsky's analysis of learning and instruction*. In A. Kozulin, B. Gindis, V. S. Ageyev, & S. M. Miller (Eds.), *Vygotsky's educational theory in cultural context* (pp. 39–64). Cambridge University Press.
- Eisner, E. W. (1984). Alternative approaches to curriculum development in art education. *Studies in Art Education*, 25(4), p. 219–226.
- Estep, J.R. (2002). Spiritual formation As Social: Toward A Vygotskian Development Al Prespepective. *Religious Education*, Vol. 97, No. I.
- Goldman, R. G. (1964). *Religious Thinking from Childhood to Adolescence*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Hunter, M. (1982). *Mastery teaching*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- Little, A.W. (2006). *Education for All and Multigrade Teaching: Challenges and Opportunities*. Springer.
- Miller, B. A. (1991). *A review of the qualitative research on multigrade classrooms*. Appalachia Educational Laboratory.
- Unesco. (2015). *Practical tips for teaching multigrade chasses*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, place de Fontenoy, Paris, France.
- Veenman, S. (1995). Cognitive and noncognitive effects of multigrade and multi-age classes: A best-evidence synthesis. *Review of Educational Research*, 65(4), p. 319-381.

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes* (M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner, & E. Souberman, Eds. & Trans.). Harvard University Press. (Original work published 1930–1934).